

СТАНОВЛЕННЯ ТЛУМАЧНОЇ ТРАДИЦІЇ: ГЕНЕЗА ТА РОЗВИТОК ДАВНЬОКИТАЙСЬКОЇ ЕКЗЕГЕЗИ ТРАДИЦІЙНИХ ТЕКСТІВ

Костанда І. О.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено аналізу історичного розвитку та становлення китайської екзегези, яка є традиційним напрямом філології стародавнього Китаю. Методологічно важливими є засади, що кодифікація фіксувала та зберігала мовні особливості, які з часом ставали літературною нормою, а висвітлення традицій екзегези має ключове значення для розгляду та комплексного аналізу кодифікаційних процесів у мовах веньянь та байхуа. У дослідженні засвідчено взаємозв'язок тлумачних традицій із системами кодифікації, від яких залежала не лише наступна форма реалізації мовної норми, а і її подальший розвиток та перехід на інший ступінь функціонування.

Розгляд екзегези в діахронічному аспекті передбачає аналіз головних концепцій кодифікації в певний історичний період з оглядом походження цих концепцій та їх втілення у ключових наукових працях. Запропонований у статті історично-порівняльний формат дослідження висвітлює той аспект, що тлумачна традиція, з одного боку, залежала від впливу соціальних та культурологічних факторів, які зумовлювали зміну доктрин кодифікації, а з іншого боку, намагалася зберегти та проявити спадкоємність кодифікаційних процесів. Таке поєднання двох протилежних напрямів приводило до формального збереження структурної побудови дослідницьких праць, використання традиційних засобів опису мовного матеріалу, появи великої кількості посилань на стародавні книги, тому навіть при поданні революційних гіпотез та концепцій кодифікації тлумачний текст мав традиційну форму, а обґрунтування побудоване на стародавніх цитатах класиків цієї галузі. Доведено, що зародження тлумачної традиції починається з екзегези конфуціанських канонів та закладає основи для лексичної, синтаксичної, стилістичної кодифікації китайської мови, тож більшість тлумачної літератури має своїм підґрунтям конфуціанську ідеологію: перші тлумачні словники Китаю створено передусім для того, щоб тлумачити зміст конфуціанських канонів, а присвячені тлумаченню конфуціанських канонів дослідницькі праці превалюють серед усієї тлумачної літератури. Отримані на основі історично порівняльного підходу результати дають підстави стверджувати, що конфуціанське вчення є провідним у запровадженні кодифікаційних процесів китайської мови.

Ключові слова: кодифікація, екзегеза, тлумачний словник, стандартизація мови, методи інтерпретації.

Kostanda I. O. Formation of interpretive tradition: genesis and development of ancient Chinese exegesis of traditional texts. The article is devoted to the analysis of the historical development and formation of Chinese exegesis, which is a traditional direction of philology in ancient China. Methodologically important in the study are the principles that codification fixed and preserved linguistic features which eventually became a literary norm, and the coverage of exegesis traditions is essential for the consideration and comprehensive analysis of codification processes in Wenyuan and Baihua languages. The author of the article clearly demonstrates the relationship of interpretive traditions with codification systems, which determined not only the next form of implementation of the language norm, but also its further development and transition to another stage of functioning.

Consideration of exegesis in the diachronic aspect involves analysis of the main concepts of codification in a certain historical period with a review of the origin of these concepts and their implementation in key scientific papers. The historical-comparative format of the research proposed in the article highlights the fact that the explanatory tradition, on the one hand, depended on the influence of social and cultural factors influencing the change of codification doctrines, and, on the other hand, tried to preserve and show the succession of codification processes. This combination of two opposite directions led to the formal preservation of the structural construction of research papers, the use of traditional means of describing language material, the emergence of a large number of references to ancient books, so even when presenting revolutionary hypotheses, the concept of codification had a traditional form, the reasoning was built on quotes from the classics of this sphere. It has been proven that the explanatory tradition begins with the exegesis of Confucian canons and becomes the beginning for lexical, syntactic, stylistic codification of the Chinese language, so most explanatory literature is based on Confucian ideology: China's first explanatory dictionaries were created primarily to interpret the content of Confucian canons, and research works devoted to the interpretation of Confucian canons make up the vast majority of all explanatory literature. The results obtained due to the historical comparative approach give grounds to assert that the Confucian doctrine is leading in the introduction of codification processes of the Chinese language.

Key words: codification, exegesis, explanatory dictionary, language standardization, methods of interpretation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Засоби кодифікації китайської тлумачної літератури є ключем до розуміння лексики, синтаксису та стилістики тексту сучасної китайської мови путунхуа (普通话), без розуміння принципів кодифікації, її ідеологічного підґрунтя та зміни лінгвістичних ідеологій не можливим стає адекватне розуміння значення і окремих ієрогліфів, і тексту в цілому. Тому важливо розглянути ті засоби кодифікації, які вдалося виявити на сучасному етапі досліджень, та провести їх порівняльний аналіз. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення методів та засад кодифікації тлумачної літератури давнього Китаю як носіїв культурологічних та ментальних кодів китайського народу. По-перше, ретроспективний розгляд зародження традицій тлумачної літератури, засобів інтерпретації та кодифікації класичних текстів потрібен для того, щоб мати обґрунтування та докази ідей наступності засобів та методології передачі довідкової інформації; по-друге, розгляд етапів зародження та розвитку засад кодифікації тлумачної літератури спрямований на те, щоб наочно продемонструвати специфіку єдності й різноманіття тлумачної літератури класичних канонів, а самі канони показати як важливе джерело впливу на розвиток китайської мови та культури. Будь-який порівняльний аналіз у цій сфері спрямований на те, щоб збагатити наше уявлення про класичні канони та пов'язану з ними лінгвістичну традицію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науковій практиці, на жаль, відсутні наукові роботи з дослідження кодифікаційних процесів китайської тлумачної традиції. Серед іноземних лінгвістів-синалогів китайську лексикографічну традицію вивчали Н. Ф. Алефіренко, А. Н. Баранов, Л. А. Введенська, В. І. Горелов, В. А. Звєгінцев, М. В. Софронов, Р. М. Цейтлін. Проте в наукових працях цих дослідників немає розгляду традиційних китайських систем кодифікації, не окреслено залежності кодифікації від змін лінгвістичної ідеології та тлумачних концепцій. Окрім того, розгляд тлумачних досліджень передбачає аналіз лексикографічних аспектів китайської мови в діахронічному розрізі, а наукові праці згаданих науковців мають застарілий фактологічний матеріал з історії та лексикології китайської мови. Немає також консеквентного дослідження історії розвитку китайської тлумачної літератури та опису концепцій екзегези.

Серед дослідників екзегези сучасного Китаю слід відзначити Лу Цзунда (陆宗达), Ци Пейжун (齐佩瑢), Су Синь (苏鑫), Ван Юшэн (王友胜), які окреслюють особливості тлумачної літератури в діахронії та синхронії, проте не приділяють належної уваги засобам кодифікації та залежності кодифікації від зміни лінгвістичної ідеології.

Утім дослідження кодифікації тлумачної літератури, історії становлення та порівняльний аналіз кодифікаційних процесів відповідає потребам сучасної лінгвістики, що продиктовано інтересом до історичних реконструкцій давніх мов.

Формування мети і завдань статті. Метою цієї наукової розвідки є дослідження історії виникнення тлумачної літератури давнього Китаю, етапів її роз-

витку, а також порівняльний аналіз засобів кодифікації. Мета роботи передбачає розв'язання таких завдань:

- розглянути передумови формування тлумачної літератури;
- дослідити історію розвитку тлумачних книг;
- з'ясувати структурні особливості давньо-китайських тлумачних книг;
- проаналізувати засади кодифікації тлумачної літератури.

У роботі використано зіставний метод, описовий метод для класифікації та інтерпретації досліджуваних мовних явищ, історичний та порівняльно-історичний методи.

Предметом дослідження є історія виникнення та процес формування головних засад кодифікації тлумачної літератури. Об'єктом – засади кодифікації тлумачної літератури в контексті історичного процесу її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вчення про тлумачення слів – екзегетика (训诂学) – це традиційна галузь китайської філології. Екзегетика займається дослідженням та тлумаченням мовних особливостей стародавніх канонічних книг, класичної філософської літератури, документів тощо. Найбільший акцент екзегетика робить на інтерпретуванні значення давньокитайських слів, але також аналізує граматичні та риторичні феномени у стародавніх книгах. Традиція тлумачення стародавньої літератури була розпочата ще до династії Цінь (秦, 251–207 рр. до н. е.), але наукові розвідки зазначеного періоду не збереглися до нашого часу. Термін 训诂 складається з ієрогліфа 训, який у сучасній китайській мові означає «вчення, припис», та ієрогліфа 诂, який має сучасне значення «інтерпретація». Найперше поєднання цих ієрогліфів в один філологічний термін зафіксовано за часів династії Хань (汉, 206 р. до н. е. – 220 р. н. е.) у праці Мао Хена (прибл. між III та II ст. до н. е.) під назвою «Мао Ши Сюнь Чжуань» («毛诗诂训传», досл. «Вчення про тлумачення класичних віршів пана Мао») [6, 126]. Відомий філолог стародавнього Китаю Кон Інда (孔颖达, 574–648 рр.) так пояснював значення ієрогліфів цього терміна: «诂 має значення «давній», тобто повідомляє людям різницю між сучасною та стародавньою мовами. Ієрогліф 训 має значення «шлях», що вказує людям на шлях, який проходили всі речі, щоб прийняти властивий їм вигляд» («诂者, 古也. 古今异言, 通之使人知也. 训者, 道也. 道物之貌以告人也. 诂是解释异言的, 训是道形貌的») [5, 220]. Відомий китайський лінгвіст XX ст. Хуан Кан (黄侃, 1886–1935 рр.) щодо походження цього терміна висловлює таку думку: «Ієрогліф 诂 первісно мав передавати архаїчне значення ієрогліфа 故 «ознайомлювати», тобто «знайомити з первісним значенням ієрогліфа» [6, 140]. А значення [у цьому терміні] ієрогліфа 训 збігається зі значенням ієрогліфа 顺 «йти слідом», тобто пояснення розширених значень [певного ієрогліфа], що «йдуть слідом» (за основним первісним значенням). Поєднання в одному терміні ієрогліфів 训 та 诂 зазначає, що мовні пояснення включають в себе і первісне, і розширене значення» («诂就是故, 本来的意思.

解释词的本义. 训就是顺, 引申的意思, 解释词的引申义. 训诂是用语言来解释语言, 包括词的本义和引申义» [3].

Практичною метою екзегетичної роботи є усунення мовних бар'єрів під час читання та розуміння стародавніх текстів, здебільшого класичних конфуціанських канонів.

Розглянемо три основних типи проведення екзегетичної роботи.

1. Робота над коментарями (注释工作), або робота над наданням нових коментарів (注释) до тексту чи над опрацюванням стародавніх коментарів, що супроводжують текст («传», «说», «解», «诂», «疏», «证», «微», «诂», «注», «义证», «正义») [4].

2. Компіляційна робота (纂集工作), або робота над складанням тлумачних словників до стародавніх класичних книг. Ці словники склалися з компіляційного матеріалу (переважно з лексичного наповнення конфуціанських канонів), систематизованого за певним принципом. Такими, наприклад, є: тлумачний словник «Ер Я» («尔雅»), створений на основі лексики конфуціанських канонів, яка систематизована за тематикою; тлумачний словник «Шо Вень Цзе Цзи» («说文解字»), також побудований на основі лексики конфуціанських канонів, систематизація якої створена за графічним принципом, тобто базується на використанні радикалів (графічної частини ієрогліфа, що передає ключовий зміст усього знака в цілому); тлумачний словник «Ши Мін» («释名»), у якому класифіковано лексику за фонетичним принципом [1, 23].

3. Дослідницька робота з текстами (考证工作), або робота над дослідженням мовних, структурних, графічних, стилістичних та ін. особливостей стародавніх класичних текстів.

В історії екзегези слід виділити три періоди: рання екзегеза, Середньовічна екзегеза та пізня екзегеза. Наше подальше дослідження буде опиратися на історичний розвиток цієї галузі китайської філології.

Перші згадки про наукові розвідки в галузі тлумачення стародавніх книг з'являються в історичний період «Весни та Осені та Воюючих князівств» (春秋战国时代, 770–221 pp. до н. е.).

Періодом активного розвитку екзегези стають часи правління династії Хань. Через довгий період війн та значних соціальних змін, що супроводжували останні роки правління династії Цинь, мова зазнала великих змін. А класичну філософську літературу написано ще за часів «Весни та Осені та Воюючих князівств». Літературу доцінського періоду в ті часи називали «Гувенцзин» (古文经). Ця література передавалася в основному усно або була записана офіційною формою, ієрогліфи, якими записано тексти, мали архаїчні значення. За династії Західна Хань (西漢, 206 p. до н. е. – 9 p. н. е.) дуже розповсюдженою стає традиція написання коментарів до «П'ятикнижжя» (п'яти головних канонів конфуціанського вчення, до яких входять: «诗经», «尚书», «礼记», «周易», «春秋»). Так, наприклад, у випадку з «Книгою пісень» з'являються три різні тлумачні традиції, які мали назву «школа Ці» (齐家), «школа Лу» (鲁家) та «школа Хань» (韩家). Екзегетика за династії Хань була розроблена з опертям на вивчення конфуціанської

класики, але існували екзегетичні книги, присвячені поясненню слів періоду цієї династії. До основних екзегетичних книг, створених за династії Хань, належать словники: «Ер Я» («尔雅»), «Фан єн» («方言»), «Шо Вень Цзе Цзи» («说文解字») та «Ши Мін» («释名»). Ці чотири книги стали класичними творами китайської екзегетики, що сформували принципи та традиції тлумачення на багато століть вперед. Тому розглянемо детально загальні характеристики кожної із цих наукових праць.

1. Тлумачний словник «Ер Я» («尔雅») значиться першим китайським тлумачним словником, який зберігся до наших часів. Перші згадки про цей словник з'явилися за династії Хань [6, 144], але вважається, що сам словник виник набагато раніше (приблизно у часи Воюючих князівств). До наших часів дійшла також багата полеміка щодо походження цього словника: одні дослідники вважають автором Чжоу Гуна (周公), інші приписують авторство Конфуцію чи його учням (це одна з причин, чому словник включено до тринадцяти головних конфуціанських канонів).

Призначення «Ер Я» розцінюють по-різному: на думку китайського філолога Лю Ецюй, головним завданням словника було надати пояснення до класичних конфуціанських, але російський учений Ю. В. Рождественський вважає «Ер Я» не звичайним тлумачним словником, а енциклопедією свого часу [1, 24]. «Ер Я» визначено як комплексний словник, який поєднує властивості лінгвістичного та енциклопедичного словників. Значення давньокитайських слів пояснено або перекладено засобами загальнозрозумілої мови того часу. Словник складається з дев'ятнадцяти частин (зокрема 4, 8, 9, 10, 12, 18 та 19 є тематичними), кожна з яких містить рубрики та підрозділи. Число словникових статей – 2219, загальна кількість ієрогліфів – 10819. Читання слів у «Ер Я» здійснювалося за допомогою методу 反切, творцем якої є китайський вчений Сунь Ян [3].

Всю лексику словника розподілено на дві групи: звичайну (абстрактну, нетермінологічну) та термінологічну лексику.

Структура і склад словникової статті такі: мінімальна одиниця подання інформації в словнику «Ер Я» – глоса, записана у вигляді тієї чи іншої формули. Стандартна повноскладова глоса «Ер Я» містить одиницю опису «невідоме» (пояснювальна / тлумачна частина) та тлумачення (пояснює / тлумачить частину [3]).

2. Словник «Шо Вень Цзе Цзи» («说文解字»). В епоху Хань виникла потреба у словниках з більш розширеним семантичним полем. Початок роботи над «Шо Вень Цзе Цзи» датовано приблизно 100 p. н. е., а післямова до словника свідчить, що його представили імператору у 121 p. Автором словника, імовірно, був китайський вчений Сюй Шень (许慎, I ст. н.е.), який створив більшу частину книги, заклавши таким чином основи теорії словотворення і мовознавства. Це перший словник, у якому слова розташовувались не за категоріями, а залежно від форми знака. Ієрогліфи класифікувалися за т. зв. «ключами», тобто основними, загальними для ряду слів елементами. Сюй Шень назвав їх «бу» (部), а сама система отримала назву «Бушо цзян

цзи́фа» (部首 检 字 法). Усього у «Шо Вень Цзе Цзи» налічувалося 540 базових категорій ієрогліфів, які були об'єднані в розряди [3].

Через гоніння науки і конфуціанства робота над словником була призупинена. Її відновлено за часів правління наступного імператора. Після публікації словник був представлений до імператорського двору Сюй Чуном, сином Сюй Шеня, у 121 році [3]. Словник «Шо Вень Цзе Цзи» є цінним джерелом відомостей про мову Стародавнього Китаю, він містить 9353 словникових статті та 10516 ієрогліфів. Автор словника класифікує ієрогліфи так: прості, що складаються з одного графічного елемента та утворені від ідеограми або піктограми (стародавнього зображення); складні, які утворені способом злиття двох або більше найпростіших графічних елементів.

У межах рубрик ієрогліфи також скомпоновані за тематичним принципом: розділи «небо», «земля» тощо. Словникову статтю «Шо Вень Цзе Цзи» формували: ієрогліф, пояснення його значення, пояснення графічної структури. З'ясування значення ієрогліфа відбувалось за допомогою синонімів. Менш поширені слова тлумачилися за допомогою більш поширених, стародавні слова – за допомогою сучасних. Вказівка на читання ієрогліфів у словнику «Шо Вень Цзе Цзи» здебільшого відсутня [1, 24].

3. Словник «Фан єн» («方言»), повна назва «輶轩使者绝代语释别国方言», його автором є Ян Сюн (杨雄, 53 р. до н. е. – 18 р. н. е.) [3]. У цьому словнику за допомогою слів загальної (на той час) мови пояснено значення діалектної лексики. Словникові статті, окрім тлумачення діалектних слів, описували ареал їх розповсюдження. Для позначення ареалів Ян Сюн користувався географічною термінологією трьох видів: назвами китайських царств епохи Чжоу; назвами адміністративних областей, встановлених династіями Цинь і Хань; фізико-географічною термінологією (гори, річки та ін.). Словник містить 13 розділів, 675 словникових статей, 11900 ієрогліфів [3].

4. Словник «Ши Мін» («释名» досл. «Пояснення імен») створив Лю Сі (刘熙) наприкінці правління династії Хань [4]. Новаторство цього словника полягало у використанні омонімів для передачі вимови незрозумілого слова, такий метод мав назву «дужо» (读若), передача звучання відбувалася за схемою: «А читаємо, як В». Такий спосіб читання ієрогліфів в інших філологічних працях називався чжи інь (直音, досл. «пряме уподібнення»). Словник містить 27 розділів, 1502 словникові статті, 2091 тлумачне слово [2].

Таким чином, за династії Хань знайдено різні методи систематизації лексичного матеріалу. Найбільш відомі трактування цього періоду – це трактування конфуціанських канонів, а більшість найвідоміших екзегетиків – це писарі та архіваріуси, що сповідували конфуціанство. Також не можна обійти увагою таких дослідників часів династії Східна Хань (西汉, 25-220 pp.), як Цзя Куй (贾逵), Ма Жун (马融), Фу Цянь (服虔) та Чжен Сюань (郑玄). Чжен Сюань залишив по собі багато коментарів до конфуціанських канонів. Він досліджував звучання слів та мовні особливості стародавніх текстів. Його дослідження, разом з працями Сюй Шена, заклали фундамент для автентичної китайської філології –

цей напрям має назву «Сюй Чжен» («许郑», у цій назві поєднано прізвища дослідників).

Заперіодуправління династій Вей (魏, 220–265 pp.) та Цзінь (晋, 265–420 pp.) найвідомішими екзегетиками були Чжан І (张揖) та Го Пу (郭璞). Чжан І на основі стародавніх книг доханьського та ханьського періодів розробив тлумачний словник лексики конфуціанських канонів під назвою «Гуан Я» («广雅»). Стиль та форма викладення матеріалу в цьому словнику повністю відповідає словнику «Ер Я», а також доповнює та розширює його матеріал, саме через це він і отримав назву «Гуан Я», тобто «Розширений Ер Я». Чжан І також написав дві філологічні праці (не збереглися до нашого часу) – «Гу цзінь цзи гу» («古今字诂», досл. «Різниця у розумінні між старими та новими складними знаками») та «Нань цзи» («难字» досл. «Складні ієрогліфи»).

Найважливішим працями Го Пу були дві збірки коментарів та анотацій до стародавніх книг «Ер Я Чжу» («尔雅注», досл. «Примітки до словника Ер Я») та «Фан Єн Чжу» («方言注», досл. «Примітки до словника Фан Єн»).

Від часу Сун Ці (宋齐, 420-502 pp.) з'являється стиль написання тлумачних робіт під назвою «ішу» («义疏», досл. «докладний / тонкий коментар значення знаку»). Цим стилем написано такі праці Хуан Кана, як «Лу Цзі Ішу» («礼记义疏», досл. «Докладні коментарі про записи ритуалів») та «Лунь Юй Ішу» («论语义疏», досл. «Докладні коментарі про Лунь Юй»). Існує гіпотеза, що на появу та формування стилю «ішу» вплинула буддистська традиція запису сутр [5, 232].

За періоду Північних та Південних династій (南北, 386–589 pp.) у літописах зафіксовано багато праць з тлумачення стародавніх книг. Переважно це були тлумачення конфуціанських канонів, але жодна із цих праць не дійшла до наших часів у повному вигляді. Фрагментарно екзегетичні роботи цього періоду репрезентовані лише в розвідках філологів наступних династій Суй (随, 581–611 pp.), Тан (唐, 611–907 pp.) та Сун (宋, 960–1279 pp.) [2].

За правління династії Суй виходить праця Лу Шаньцзіня (陆善经) за назвою «Чжаомін Веньсюань чжу» («昭明文选注», досл. «Анотації до Чжаомін Веньсюаня») [4].

За правління династії Тан виходять наступні праці: Лі Шаня (李善) «Вень сюань ч ж у» («文选注», досл. «Пояснення до відібраних знаків»), Кон Інді (孔颖达, прибіл. 574–648 pp.) збірка праць під назвою «У цзінь чжен і» («五经正义», досл. «Вірний зміст п'яти конфуціанських канонів») [4]. Слід зазначити, що більшість із зазначених праць базується на матеріалах дослідників попередніх династій.

Окрім розвитку традиційного тлумачення конфуціанських канонів, з'являються окремі праці з тлумачення лексики або інтерпретації історичних та філософських (не конфуціанських) текстів, прикладами яких можуть бути роботи Ян Ляо (杨倞) під назвою «Сюньцзи чжу» («荀子注», досл. «Коментарі до Сюньцзи»), Чен Сюаніна (成玄英) «Наньхуа Чженцзінь Ішу» («南华真经义疏»), Сіма Чженя (司马贞) «Ши цзі Су-інь» («史记索隐», досл. «Історичні записи Су-інь»), Чжана Шоуцзе (张守节)

«Ши цзі Чжені» («史记正义», досл. «Вірний зміст історичних записів»), Ян Шигу (颜师古) «Хань шу чжу» («汉书注», досл. «Коментарі до книг династії Хань»), спадкоємця трону Лі Сіань (李贤) «Хоу Хань Шу Чжу» («后汉书注», досл. «Коментарі до книг постханьського періоду») [3].

Також за часів династії Суй і Тан популярними були словники рим, які містили в собі фонетичні тлумачення та пояснення походження звуків.

Династія Сун успадкувала концепції та дослідження попередніх періодів. У цей період також зібрано (зі стародавніх могил) велику кількість храмових дзвонів, посуду та інших стародавніх сакральних артефактів з надписами, що суттєво розширили коло знань про зміст та трактування стародавніх слів.

У тлумаченні змісту конфуціанської класики не відбувається якихось змін. Такою є, зокрема, праця Ояна Сю (欧阳修) «Ши бень і» («诗本义», досл. «Первісний зміст віршів «Ши цзіну»») [3]. Згодом з'являється робота Ван Аньші (王安石, 1021–1086 рр.) «Цзи шо» («字说», досл. «Тлумачення складних знаків»). У ній стверджувалося, що всі поєднання форми (радикалу) та звучання (фонетика) в ієрогліфічному знакові слід вважати не випадковістю, яку не можна пояснити, а навмисною сполукою за змістом (会意字). Наприклад, «те, що має стосунок до міста» («与邑交»), означає 郊 «передмістя» [4].

Але водночас інший учений, Ван Цзишао (王子韶), висунув концепцію про «Пояснення значення правої складової знака» («右文说»), у якій стверджував, що фонетична складова ієрогліфа (фонетик) не лише вказує на звучання звука, але й виражає значення. Так, згідно з його твердженням, більшість ієрогліфічних знаків з однаковим звучанням і тоном мають спільне основне, глибинне значення: «戈» означає «мало», «трохи», «мала кількість» [3]. Тож за гіпотезою Ван Цзишао, «коли «води» «замало» – це «мілина», коли «мала частинка» «золота» – це «гроші», а коли «мала» «цінність» – це «дешевизна» («水之小者曰浅, 金之小者曰钱, 贝之小者曰贱») [4].

Сін Бін (邢昺, прибіл. 932–1012 рр.) і Чжен Цяо (郑樵) досліджували словник «Ер Я», результатом їхніх наукових розвідок стали праці Сін Біня «Ер Я Шу» («尔雅疏», досл. «Тонке значення знаків словника Ер Я»), а у Чжен Цяо – праця «Ер Я Чжу» («尔雅注», досл. «Коментарі до словника Ер Я») [4]. Кожна із цих наукових робіт має свою концепцію та методи.

За часів правління Південної династії Сун (南宋, 1127–1279 рр.) учений-філолог Чжу Сі (朱熹, прибіл. 1130–1200 рр.) продовжив традиції екзегези та написав «Чжоу-і вень-і» («周易本义», досл. «Первісний зміст Чжоу-і»), «Ши ці-чжуан» («诗集传», досл. «Збірка традиційних трактувань віршів»), «Си шу чжан цзюй цичжу» («四书章句集注», досл. «Збірка коментарів окремих статей та фраз з «Чотирикнижжя»), «Чуци цічжу» («楚辞集注», досл. «Збірка коментарів до Чуських строф») [6, 147].

До династії Сун усвідомлення дослідниками відмінностей між стародавнім та сучасним звучанням ієрогліфічних знаків були досить розмитими, щодо цієї проблеми не проведено відповідних досліджень. Лише в період Південної династії Сун почали порушувати питання та досліджувати особливості старо-

давнього звучання через вивчення архаїчної системи римуння [4]. Тлумачення змісту знака й тексту загалом з урахуванням стародавнього звучання та рими започаткувало нову дослідницьку традицію екзегези.

Із правлінням династії Юань (元, 1244–1368 рр.), яку заснували монголи, призупиняється розвиток традиційної китайської філології, ідеї конфуціанства не знаходять підтримки серед правлячої верхівки [3]. Тому цей історичний період відзначився відсутністю будь-яких значних напрацювань у галузі екзегези.

За періоду династії Мін (明, 1368–1644 рр.) відродження традиційної китайської екзегези ознаменовано появою двох оригінальних праць. Перша – за авторства Чжу Моу (朱谋) – називалася «Піань Я» («骈雅», досл. «Витончені паралельні строфи»), у якій розглянуто схожі за змістом двоскладові слова зі стародавніх книг [3]. «Піань Я» повністю повторює структуру побудови та стиль написання словника «Ер Я», тому в назві цієї наукової праці вживається ієрогліф 雅 («витончений») [5, 233].

Друга робота, автором якої є Фан Ічжи (方以智), називається «Тун Я» («通雅» досл. «роз'яснення витонченого»). Основою цієї роботи став лексичний матеріал стародавніх книг [4]. У «Тун Я», окрім безпосередньо роз'яснень значення архаїчних слів, простежено взаємозв'язок значення та звучання, діалектної лексики та особливостей простонародних висловів [3].

Роки правління династії Цін (清朝, 1644–1911 рр.) вважаються періодом становлення засад екзегези. Лінгвісти династії Цін високо цінували класичні роботи екзегези династії Хань. У цей період з'являється велика кількість праць, у яких витлумачено класичні конфуціанські канони. Проте основними об'єктами різнопланового дослідження в цій галузі виступали словники «Ер Я» та «Шо Вень Цзе Цзи» [2]. Головний напрям і розвиток екзегетичних досліджень цього періоду був також тісно пов'язаний з дослідженнями стародавньої фонології, зв'язку між звучанням та змістом знака, а також з дослідженням рим, а через них і звуків у стародавніх конфуціанських канонах «Ши цзі» («易经», «Канон віршів») та «Чжоу цзі» («易经» досл. «Книга змін»). Так, наприклад, видатна праця Гу Янву (顾炎武) «Ін сю у шу» («音学五书», досл. «Дослідження фонології П'яти канонів») базується на матеріалі «Ши цзіну», «Чжоу цзіну» та ін. книг [3].

Найбільший внесок учених династії Цін в теорію екзегетики полягав у передачі взаємозв'язку мови (语言) та тексту (文字) [2]. Розроблено концепцію: щоб зрозуміти текст в цілому та значення окремих знаків, необхідно знати первісне звучання цих знаків; якщо звучання знака невідоме, то його графічна форма буде не зрозумілою, а отже, питання змісту також залишиться відкритим. Оскільки мова використовує звук для вираження значення, а слова є лише символами для запису мови, то спершу необхідно розуміти звучання слів і досліджувати значення знака з урахуванням звучання [4]. Дай Чжень (戴震) сказав так: «Екзегеза та фонологія нерозривно поєднані – зовні і усередині, утворюючи єдине ціле» («训诂音声相为表里») [2]. Це важливе твердження поклало початок розвитку нових підходів до екзегези.

Пізніше Ван Нянсьунь (王念孙) висловив думку, що «мета екзегези – це встановити первісне звучання, оскільки ієрогліфи, які мають однакове звучання, але різну графічну форму, [усе одно] мають однакове значення, і хоча такі ієрогліфи розподіляють по різних групах, вони все рівно схожі за значенням і належать до однієї групи» («窃以诂训之旨，本于声音。故有声同字异，声近义同，虽或类聚群分，实亦同条共贯») [2]. Ця цитата стала еталоном для вчених династії Цін при вивченні екзегетики. У цей період екзегеза стає дисципліною із систематичними, теоретичними та чітко визначеними методами.

Розглянемо головні принципи проведення екзегези за династії Цін [5, 270].

1. Визначати неправильне/запозичене значення слів через звучання.

Основна мета – зрозуміти первісне значення ієрогліфа, яке, як правило, можна чітко визначити з його набутих значень. З опертям на дослідження стародавніх словників рим та на аналіз рими можна виявити, які ієрогліфи мали схоже звучання або були омонімами, а також простежити історичні зміни у звучанні окремого ієрогліфа, а потім, всебічно розглянувши текстове значення певного знака, зробити висновки про його первісне значення. Такий метод дозволяв розв'язати багато складних питань, пов'язаних з тлумаченням змісту у стародавніх книгах та проблем екзегези. Це важливе для лінгвістики відкриття зроблено при вивченні екзегетики за періоду династії Цин.

2. Визначати первісне значення ієрогліфа, яке базоване та простежуване на основі набутих у процесі функціонування значень.

Полісемія – це дуже поширене явище у китайській мові. Дуан Юцай (段玉裁) сказав: «Кожен ієрогліф має своє первісне значення і набути з часом розширені значення. Ті, хто виступають за збереження первісного значення, але нехтують набутими, втрачають ядро; а ті, хто виступають за збереження набутих значень, але нехтують первісним, втрачають оболонку» («凡字有本义焉，有引申假借之余义焉。守其本义，而弃其余义者，其失也固；习其余义，而忘其本义者，其失也蔽。蔽与固皆不可以治经») [2].

3. Порівнювати та досліджувати різні коментарі та пояснювальні тексти, щоб встановити первісне значення та звучання слова.

4. Визначати первісне значення ієрогліфа (спершу) через звучання.

Дуан Юцай (段玉裁) у своєму коментарі до словника «Шо вень цзе цзи» сказав: «Звучання та значення мають одне джерело походження, тому дуже часто та частина ієрогліфа, що вказує на звучання, за своїм значенням збігається або дуже наближена до значення самого ієрогліфа в цілому» («声与义同原，故谐声之偏旁多与字义相近») [3].

Ще одним важливим спостереженням було те, що ієрогліфи з однаковим звуковим елементом не обов'язково повинні мати подібне або однакове значення, але схожість або подібність звучання в різних звукових елементах завжди вказує на одне джерело походження («同从一个声符的字不一定只有一义，而不同声符音同或音近的也可以有同义的关系») [3].

Окрім того, була створена концепція співвідношення форми, звучання та значення: від графічної форми залежить звучання, а від звучання залежить зміст [4]. Тож поєднання в одну систему трьох важливих складових слова (форми, звучання та значення) розкрило нові можливості для наукових розвідок.

Екзегеза династії Цин досягла нового рівня наукових досліджень. Сферою дослідження стали не тільки односкладові, а й двоскладові слова; сферою вивчення – не тільки повнозначні слова, але й функціональні слова; з'явилися граматичні категорії; висунуто багато нових ідей щодо інтерпретації стародавніх книг.

Висновки та перспективи досліджень у цьому напрямі. Аналіз історії китайської екзегези та її кодифікації дав змогу дійти таких висновків:

1. Упродовж усієї історії свого існування китайська екзегеза досліджувала та тлумачила здебільшого канони конфуціанського вчення, а саме «П'ятикнижжя».

2. Необхідність тлумачення конфуціанських канонів дає початок традиції кодифікації, результатами цієї традиції стають:

– словники «Ер Я», «Шо Вень Цзе Цзи», «Фан Єн», «Ши Мін» та ін., які збирають в собі лексику конфуціанських канонів та є універсальними, незалежними працями з кодифікації;

– тлумачні коментаторські дослідження, які переважно коментують один канон та є спеціальними, залежними від оригіналу працями з кодифікації, наприклад «Чжоу-і вень-і» («周易本义») досл. «Первісний зміст Чжоу-і»), «Ши ці-чжуан» («诗集传») досл. «Збірка традиційних трактувань віршів з «Ши Цзіну»).

3. З часом (від династій Суй і Тан) перші носії кодифікації, а саме словники «Ер Я», «Шо вень цзе цзи», «Фан Єн», «Ши Мін» та ін., стають також предметом дослідження екзегези, їх включають до конфуціанських канонів.

4. Найбільший інтерес для дослідження і тлумачення протягом історії китайської екзегези викликають словники «Ер Я» та «Шо вень цзе цзи».

5. Упродовж розвитку давньокитайської екзегези для кодифікації запроваджують такі методи систематизації:

– систематизація за тематикою;

– систематизація за графічною формою (ієрогліфи класифікували за наявністю «ключів», тобто наявністю однакових графічних елементів);

– систематизація за звучанням.

Зміна концепцій екзегези змінювала концепцію кодифікації. Перші дослідження були пов'язані з тлумаченням ієрогліфа через його графічну форму, що привело до появи словників із систематизацією ієрогліфів за наявністю певних «ключових» елементів. З появою концепцій про залежність змісту від звучання (династія Цин) з'являються словники з фонетичною класифікацією матеріалу.

Дослідження генезису тлумачної літератури з урахуванням напрямів розвитку давньокитайського соціуму, релігійних та етичних традицій, взаємовпливу культури та філософії допоможе краще зрозуміти особливості вибраного для кодифікації матеріалу,

а також засобів його кодифікації, поглибить розуміння полеміки між різними традиціями тлумачення та продемонструє методологічні та змістові запозичення між різними видами тлумачної літератури.

Історія екзегези, аналіз її розвитку та взаємодії з іншими напрямками китайської філології є важли-

вим матеріалом для розуміння та формування лінгвістичних феноменів китайської мови. Детальний розгляд методів та концепцій кодифікації тлумачних словників, їх структури та побудови дає поштовх для нових наукових розвідок у галузі лексикології та лексикографії, фонології та перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурьян Н. В. Эволюция древнекитайского тезауруса: от «Эрья» до «Шими́на». *Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке*. Владивосток, 2015. № 1. С. 21–27.
2. 陆宗达. 训诂学复习资料很全, 2005. URL: https://wenku.baidu.com/view/073ebaf50229bd64783e0912a216147916117e12.html?fr=search-1_income7
3. 齐佩瑢. 训诂学家的主要著作, 2011. URL: https://wenku.baidu.com/view/0af1add43186bceb19e8bb33.html?fr=search-1-wk_sea_fufei_income1
4. 苏鑫. «训诂学» 复习资料, 2019. URL: https://wenku.baidu.com/view/cb2c8d5f9fc3d5bbfd0a79563c1ec5da50e2d693.html?fr=search-1_income1#
5. 王友胜. 民国间古代文学研究名著导读 /王友胜, 李鸿渊, 林彬 晖. - 上海: 岳麓书社, 2010. 462 с.
6. 周秉鈞. 古汉语自学手册. 湖南: 湖南任命出版社, 1955. 522 с.

REFERENCES

1. Guryan, N. V. (2015). Evolyutsiya drevnekitayskogo tezaurusa: ot «Erya» do «Shimina». [Evolution of the ancient Chinese thesaurus: from «Erya» to «Shimin»]. *Humanitarian research in Eastern Siberia and the Far East*, 1, 21–27 [in Russian].
2. Lu Zongda (2005). *Xungu xue fuxi ziliao hen quan* [Exegetical review materials are complete]. Retrieved from: https://wenku.baidu.com/view/073ebaf50229bd64783e0912a216147916117e12.html?fr=search-1_income7 [in Chinese].
3. Qi Peirong (2011). *Xungu xue jia de zhuyao zhuzuo*. [The main works of exegetics]. Retrieved from: https://wenku.baidu.com/view/0af1add43186bceb19e8bb33.html?fr=search-1-wk_sea_fufei_income1 [in Chinese].
4. Su Xin (2019). «Xungu xue» fuxi ziliao [«Exegetics» Review information]. Retrieved from: https://wenku.baidu.com/view/cb2c8d5f9fc3d5bbfd0a79563c1ec5da50e2d693.html?fr=search-1_income1# [in Chinese].
5. Wang Yousheng (2010). *Minguo jian gudai wenxue yanjiu mingzhu daodu* [A Guide to Ancient Literature Research in the Republic of China] Shanghai: Yuelu Publishing House [in Chinese].
6. Zhou Bingdiao (1955). *Gu hanyu zixue shouce*. [Ancient Chinese Self-study] Hunan: Hunan renming chubenshe [in Chinese].